

UDK 7.0/77

Zagreb, 2009.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 33
Journal of the Institute of History of Art, Zagreb

Ratko Vučetić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Trgovište Prelog – obilježja povijesnog razvoja

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 29. 8. 2009. – Prihvaćen 15. 11. 2009.

UDK: 711.4(497.5 Prelog)“653”

Sažetak

Prema morfološkoj strukturi Prelog pripada tipu izduženih cestovnih naselja formiranih oko tržne ulice. Dominanta naselja i okolnog prostora jest barokna Crkva sv. Jakoba. Za nastanak naselja odlučujuću ulogu imao je povoljan položaj na važnom prometnom smjeru, te riječni

prijelaz preko Drave. Iako se u osnovnoj longitudinalnoj strukturi naselja mogu prepoznati elementi srednjovjekovne prostorne organizacije, preloška povijesna jezgra ima obilježja trgovišta uobičajena za razdoblje baroka.

Ključne riječi: *urbanizam, Prelog, srednji vijek, barok, povijesno-prostorni razvoj*

Na području Međimurja u povijesnim razdobljima nastalo je više gradskih naselja – trgovišta. Njihov broj, značenje i status često su se mijenjali ovisno o povijesnim prilikama. Grad Prelog suvremeno je središte Donjeg Međimurja, a prema svojim funkcijama i broju stanovnika uz Čakovec je i najznačajnije naselje u Međimurju. Kada je 1997. godine Prelog proglašen gradom, i formalno je potvrđen višestoljetni razvoj Preloga kao gradskog naselja.¹

Prelog je smješten uz lijevu obalu rijeke Drave, u kraju nizinjskog reljefa, karakterističnog za donjomeđimursku dravsku nizinu. Karakteristike toga prostora su niski položi, koji su nekada bili prekriveni močvarama.² Zbog naplavnosti Drave prostori pogodni za naseljavanje prate holocenske terase smještene na nešto višim položajima. Terasa su ocjeditije od okolnog, naplavnog prostora, pa prema tome i povoljnije za uzgoj poljoprivrednih kultura, što je uvjetovalo i nastanak naselja na tim povišenim položajima.³ Nekada su ti prostori obilovali šumama i zamočvarenim područjima, dok je danas šumski pokrivač sveden na minimum, a zamočvarena područja su nestala. Prirodni uvjeti pogodovali su razvoju ratarskih kultura (oranice i vrtovi smješteni su na višim položajima) i stočarstva (posebno uzgoju goveda i konja – livade i pašnjaci položeni su uz nizinjska područja Drave), a uz te proizvodne grane većim je dijelom bio vezan i razvoj

obrta i trgovine. Regulacijom vodotoka Drave, izgradnjom hidrocentrala (hidroelektrana Dubrava sagrađena je 1989. godine) i akumulacijskih jezera (Dubravsko jezero) izmijenjen je okoliš, promijenjeni su prirodni i mikroklimatski uvjeti, što će dugoročno izazvati niz ekoloških problema.

Naseljenost toga područja, prema dosada poznatim arheološkim lokalitetima, može se pratiti od razdoblja brončanog i željeznog doba, preko vremena rimske uprave tim područjima, pa do srednjovjekovlja. Iako je u širem području Preloga registriran veći broj arheoloških lokaliteta, na samom prostoru na kojem se nalazi današnje naselje nema zabilježenih arheoloških nalaza iz razdoblja koja prethode novom vijeku. Većina arheoloških lokaliteta locirana je zapadno i istočno od Preloga. Valoriziranjem gustoće naseljenosti i praćenjem riječnih terasa s velikom su vjerojatnošću pretpostavljene trase dvaju komunikacijskih smjerova antičkih putova, koji su se križali na području današnjega Preloga.⁴

Jedan prometni pravac pratio je lijevu obalu Drave u smjeru istok–zapad, a ovdje se susretao s prometnim smjerom sjever–jug, koji je preko riječnoga gaza prelazio Dravu južno od Preloga. Okosnica antičkog sustava komunikacija bio je pretpovijesni »jantarski put«, čiji se smjer pružao od Poetovie (Ptuja), preko Halicanuma (Sveti Martin na Muri) dalje prema sjeveru. Od toga puta u smjeru istoka odvajao

se u Curti (Središće ob Dravi) prometni pravac sekundarne važnosti, koji je prolazio kroz Međimurje. Komunikacijski sustavi antike nisu pouzdano utvrđeni, no u Međimurju su pretpostavljena dva pravca koji se pružaju u smjeru istok–zapad. Jedan mogući pravac vjerojatno je prolazio sjeverno od Preloga, a drugi bliži Dravi pratio je smjer riječnih terasa na kojima se nalazi i Prelog. Zapadno od Preloga, na lokalitetima Ferenčica, Ciglišće, Varoščina, pronađeni su ostaci arhitekture koji su pripadali većem, zasada neistraženom arhitektonskom sklopu, villi rustici ili putnoj postaji.⁵ Na taj prostorni smjer vjerojatno se nadovezivao put koji je iz Iovie (Ludbrega) prelazio Dravu preko riječnog prijelaza negdje južno od Preloga, možda kod današnjeg sela Otok.

Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi zabilježeni su istočno i jugoistočno od Preloga, na položaju šljunčare i u blizini obližnjeg Cirkovljana.⁶

Prema do sada poznatim povijesnim izvorima Prelog se prvi put spominje 1264. godine.⁷ Na području Preloga te je godine, prema kraljevim uputama, grof Lankret, (tadašnji vlasnik imanja Subotica, koje se prostiralo zapadno od Preloga) morao ustupiti zemlju za naseljavanje hospita. Promjenom kraljevske politike nakon provala Mongola 1242.–1244. godine na područje Kraljevstva dolaze novi doseljenici. Kolonizacija je provedena doseljavanjem stranaca, ali i restrukturiranjem dotadašnjih disperziranih naselja starosjedilaca okupljanjem oko jednoga žarišta, obično utvrde ili crkve, uz važan komunikacijski pravac, tj. na ključnim prometnim i strateškim točkama Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva. Na teritoriju Preloga okosnica naseljavanja bilo je raskršće putova i riječni prijelaz preko Drave. Prema dosadašnjim spoznajama kolonizacijska naselja bila su strukturirana kao longitudinalna cestovna naselja, zabatno orijentiranih kuća, smještenih na izduženim parcelama. Iako iz toga razdoblja nema pouzdanih podataka o strukturi naselja, s obzirom na brojne analogije u srednjoeuropskom prostoru, slična prostorna situacija može se očekivati i u Prelogu.⁸ Iz toga razdoblja nedostaju i pouzdani podaci o postojanju crkve u Prelogu. Smatra se da je najstariji sakralni objekt bila Crkva sv. Lovre u obližnjem Cirkovljanu.⁹ Takav položaj crkve izvan naselja nije neuobičajen (u Međimurju sličan smještaj župne crkve izvan naselja nalazimo u Čakovcu i Kotoribi), a svjedoči o prostornoj organizaciji koja prethodi nastanku razvijenog naselja, tj. disperznoj strukturi naseljenosti, u kojoj je župna crkva žarište okolnog ruralnog prostora za više naselja, a ne župna crkva pojedinog naselja. Gustoću naseljenosti na području današnje Općine Prelog potvrđuje spominjanje većine današnjih naselja u 13. stoljeću.¹⁰ Prema povijesnim izvorima naselja, tj. posjedi u okolici spominju se ranije od samog Preloga, što je još jedan pokazatelj prostorne disperziranosti. Pojava hospita u Prelogu ujedno označava i promjenu prostorne strukture, te nastanak novog žarišta uz komunikacijski pravac. U kanonskim vizitacijama iz 1334. godine spominje se u Prelogu, što se vjerojatno odnosi na šire područje (posjed), župna crkva s titularom sv. Lovrom. Župna crkva u Prelogu posvećena sv. Jakobu, koja se može identificirati s današnjom crkvom spominje se od 17. stoljeća. Iako su podaci za točnu ubikaciju srednjovjekovne crkve u Prelogu nepouzdana, može se pretpostaviti postojanje nekog

sakralnog objekta, možda kapele župne crkve u Cirkovljanu. U idealnoj rekonstrukciji prostorne situacije na preloškom području može se pretpostaviti i funkcionalno određenje pojedinih naselja koja se u tom razdoblju spominju u povijesnim izvorima. Subotica je vjerojatno bila tržno mjesto, na što upućuje i naziv naselja, koji indicira subotu kao tržni – sajmeni dan. Nazivi naselja prema tržnom danu mogu se prepoznati u primjerima srednjovjekovnih trgovišta Nedelišća, Četvrtkovca (trgovišta na području današnjega Daruvara), ili u slovenskim primjerima Podsrede i Podčetrška. Otok je vjerojatno bio riječni prijelaz, a Cirkovljan mjesto u kojem se nalazila crkva. Nastankom Preloga, kao kolonizacijskog naselja, razvija se novo prostorno žarište, koje će postupno preuzeti centralne funkcije okolnih naselja.

Gradsko naselje, trgovište (*oppidum*) Prelog, u povijesnim se izvorima spominje polovinom 15. stoljeća.¹¹ Tim terminom označava se naselje čije su funkcije i urbana matrica u odnosu na razvijeni grad (*civitas*) reducirane. Pretežno se radi o uličnim naseljima organiziranim oko tržne ulice. Kuće su zabatno orijentirane prema ulici, postavljene na izduženim parcelama. Izgrađene su od drveta, a zidanice su izuzetak. Upravo u 15. stoljeću dolazi do kulminacije srednjovjekovnog urbaniteta, kada nastaje većina trgovišta, kako u širem srednjoeuropskom prostoru, tako i na području kontinentalne Hrvatske. U drugoj polovini 15. stoljeća osim Preloga u Međimurju se spominju i trgovišta Čakovec, Nedelišće i Mursko Središće.¹² Tijekom 14. stoljeća postupno nestaju mali posjedi, te Međimurje postaje jedinstveni feudalni posjed sa središtem u Čakovcu. Za vladavine vlastelina Ernušta, koji Međimurje drže do 1540. godine, spominje se i uprava preloškog trgovišta na čelu s rihtarom i prisežnicima, koji se biraju na godinu dana. Uz njih spominju se notar i blagajnik trgovišta.¹³ U 15. stoljeću u Prelogu je, izgleda, postojala i mitnica na Dravi. Formiranjem međimurskog vlastelinstva sa sjedištem u čakovečkoj utvrdi vlastelini potiču razvoj trgovine i osnivaju gradska naselja na važnim komunikacijskim pravcima, riječnim prijelazima na Dravi i Muri, ujedno uređujući mjesne uprave. Uz obrte i trgovinu, privredna osnova ipak je vezana uz poljoprivredu, čemu odgovara i struktura izduženih – agrarnih parcela.

Prema prostornoj analizi Preloga može se zamijetiti nešto povišenija greda koja se pruža uz današnju Glavnu ulicu zapadno od Župne crkve. Možemo pretpostaviti da je taj prostor bio jezgra srednjovjekovnog naselja. Na istoj nadmorskoj visini, na uzvišenju nepravilna ovalnog oblika smještena je i Župna crkva. Na nešto nižem položaju, između te dvije uzvisine s Glavnom ulicom spaja se put koji vodi prema Dravi (u smjeru sela Otok), tj. riječnom prijelazu. Prema konfiguraciji terena moguće je odrediti osnovnu strukturu naselja. Trgovište Prelog formirano je uz ulicu zapadno od crkve. Drugo prostorno žarište, odvojeno odvojkom puta u smjeru juga, oval je na kojem je smještena crkva. Ovalni povišeni prostor sugerira postojanje gradišta, za koje za sada nema arheološke potvrde. Uz rub toga ovala arheološki je potvrđeno postojanje fortifikacije, ovalne kule datirane u drugu polovinu 15. stoljeća.¹⁴ Vrijeme nastanka i funkcionalno određenje kule različito se tumače. Pretpostavlja se da se radilo o romaničkom karneru ili o kuli sagrađenoj u 13. stoljeću.¹⁵ Prema načinu oblikovanja kule i sličnim procesima utvrđivanja zabilježenima u široj regiji

Kula, u vrijeme arheoloških istraživanja, prema: Josip Vidović, Zaštitna arheološka istraživanja – kružne kule u parku Župe sv. Jakoba u Prelogu 1997.–1998., studija, Muzej Međimurja – Čakovec.

The tower, at the time of archaeological investigations, after: Josip Vidović, Zaštitna arheološka istraživanja – kružne kule u parku Župe sv. Jakoba u Prelogu 1997–1998, a study, Museum of Međimurje – Čakovec.

vjerojatnije je da je kula sagrađena u drugoj polovini 15. ili u 16. stoljeću.¹⁶ Zaštitnim arheološkim istraživanjima potvrđeno je postojanje zida koji je bio povezan s kulom i nastavljao se prema zapadu. Nedovoljna arheološka istraženost lokaliteta ne omogućava pouzdanije zaključke, no može se pretpostaviti postojanje većeg fortifikacijskog sklopa, koji je možda obuhvaćao čitav središnji oval, u čijem je središtu sagrađena crkva. Zidana kružna kula snažna je indicija o postojanju ranijega gradišta. U nizinskim područjima ovalna gradišta na nešto povišenijem terenu često su bila osnovica oko koje se u kasnijim vremenima formirala fortifikacija, plemićka rezidencija ili se na takvim mjestima gradila crkva. Obično u blizini tih mjesta nastaje i tržni prostor. Tržni prostor u trgovištima nastaje proširivanjem tržne ulice ili na spoju dvaju prometnih smjerova. Oba primjera mogu se zamijetiti i u Prelogu: vretenasto proširenje Glavne ulice zapadno od crkve i ulično proširenje na spoju dvaju prometnih smjerova Glavne ulice i odvojka prema Dravi, današnje Sajmišne ulice.

Od 16. stoljeća jača prostorna i prometna uloga Međimurja u povezivanju primorskih teritorija s područjima Panonske nizine. U 16. stoljeću (1501. i 1574. godine) u Prelogu se spominje župnik (no nema pouzdanih podataka i o postojanju crkve).¹⁷ U trgovištu postoji poštanska postaja, a posredno se od 15. stoljeća spominje i mitnica, vezana uz gaz na Dravi, potvrđen u povijesnim izvorima 16. stoljeća.¹⁸ Od 1546. godine pa do 1691. godine vlasnici međimurskoga vlastelinstva su grofovi Zrinski. Sredinom 16. stoljeća Zrinski naseljavaju područje Međimurja stanovništvom s posjeda u Pounju i Slavoniji, te organiziraju trgovinu između Međimurja i Vinodola. Zahvaljujući razvoju trgovine, u Međimurju dolazi do jačanja trgovišta i gospodarskog razvoja. Tijekom 16. i 17. stoljeća izgrađuje se sustav utvrda na Muri, a područje Međimurja imalo je važnu ulogu u opskrbi vojske na krajiškoj granici.

Na kartografskim prikazima 17. stoljeća Prelog se bilježi kao trgovište, a 1690. godine na Cantellijevoj karti označen je kao

Jozefinski premjer, 1785., Digitized Maps of the Habsburg Empire, Königreich Ungarn, The First Military Survey 1763–1785., Arcanum, Budapest 2006.

The survey of the time of Emperor Joseph. 1785., Digitized Maps of the Habsburg Empire, Königreich Ungarn, The First Military Survey 1763–1785., Arcanum, Budapest 2006.

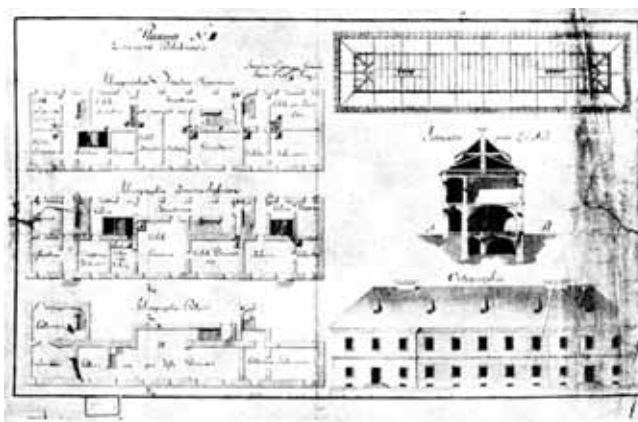
utvrda. Tijekom 16. i 17. stoljeća dolazi do kurijalizacije vlastelinskih posjeda u Međimurju, pa tako Zrinski organiziraju i alod (marof) zapadno od Preloga, u Velikom Polju, na kojem rade i stanovnici Preloga.¹⁹ Zgrade na alodima vjerojatno su bile drvene, no to bi trebalo potvrditi istraživanjima. U razdoblju od 1570. do 1613. godine u Međimurju jača protestantizam, pa se tako navodi i postojanje protestantske kapele u Prelogu. Bogoslužje se vjerojatno obavljalo u »okrugloj« kapeli (Sv. Trojstva).²⁰ Prema opisima iz 18. stoljeća kapela je imala oblik kule i bila je pokrivena šindrom.²¹ Izneseni podaci odnose se na ranije spominjanu fortifikaciju, tj. kulu smještenu sjeverno od crkve. Nije sasvim jasno da li srednjovjekovna kula tada gubi obrambeni karakter. Zidana Župna crkva, posvećena sv. Jakobu, dominantna naselja, spominje se na današnjem mjestu od 17. stoljeća (1650. godine), kao i jednokatni drveni Župni dvor u njezinoj blizini (sagrađen 1668. godine). Prema dostupnim podacima Prelog je 1638. godine imao 128 domaćinstava, tj. oko 690 stanovnika, a 1660. godine broj stanovnika pao je na oko 660 u 122 domaćinstva.²² Među popisanim trgovištima sedamnaestog stoljeća na području Međimurja Prelog bi prema iznesenim podacima bio najveće gradsko naselje, a privilegirani status trgovišta potvrdio je i kralj Leopold 1678. i 1688. godine.²³

Tijekom druge polovine 16. i u 17. stoljeću očito dolazi do jačanja centralnih funkcija Preloga, što se odrazilo i na prostornu situaciju. Žarište naselja nalazilo se uz zidanu Župnu crkvu, kraj koje je podignut i drveni Župni dvor (istočno od crkve), a sjeverno od crkve nalazila se utvrda, pretvorena u protestantsku kapelu. Struktura naselja zadržala je uličnu formu, no očito jača i prometni smjer prema jugu, tj. Dravi i riječnom prijelazu. Prilaz Dravi može se pretpostaviti smjerom današnje Sajmišne ulice, no mogućnost prijelaza preko rijeke ovisila je o promjenjivosti dravskog toka. Broj domaćinstava (128) u osnovi bi trebao odgovarati broju kuća u naselju. Kuće na izduženim parcelama, postavljenima okomito na ulicu,

bez sumnje su bile zabatno orijentirane drvene prizemnice, smještene uz zapadni rub parcele, kao što je to bilo u čitavoj regiji. U 17. stoljeću u Prelogu se spominje i nekoliko plemića, koji su vjerojatno živjeli u drvenim kućama, možda nešto raskošnijima, poput Župnog dvora. Podaci koji bi omogućili preciznije lociranje plemićkih kuća, pošte ili mitnice što se spominju u povijesnim izvorima do sada nisu pronađeni.

Do značajnijih promjena u strukturi naselja dolazi u drugoj polovini 18. stoljeća. U razdoblju od 1720. do 1848. godine Međimurje je pripadalo Županiji Zala. Odnosi s vlastelinstvom regulirani su 1771. godine, a vlastelinstvo nije imalo alodijalnih posjeda u Prelogu.²⁴ Tijekom 18. stoljeća u Prelogu se spominju samo tri plemićke porodice. Osamnaesto stoljeće obilježava razvoj trgovine, pa se tako u trgovištu spominju i »grčki ili turski trgovci« koji trguju »njemačkom robom«. Taj podatak odnosi se na pravoslavne trgovce, koji trguju na većim razdaljinama uvoznom robom. Razvoj trgovine pratio je i napredak obrtničke proizvodnje. Godine 1747. osnovan je Veliki ceh, a ubrzo zatim nastaju i Krojački i Ceh mlinara (mlinovi su se nalazili na Dravi). Među obrtničkim zanimanjima spominju se kovači, stolari, tokari, čizmari, postolari, krznari, kolari, bravari, klobučari, bačvari itd.²⁵ Prema broju obrtnika Prelog je bio najrazvijenije obrtničko središte u Međimurju. Većina obrta bila je vezana uz preradu drveta i kože što upućuje i na temeljna obilježja poljoprivredne proizvodnje vezane uz uzgoj stoke i iskorištavanje šuma. Obrti su bili zasnovani na elementarnoj obradi sirovina, a osnovna zanimanja stanovništva ipak su bila povezana s ruralnom proizvodnjom, što se očituje i u izgrađenosti i strukturi naselja, koje u osnovi zadržava agrarni karakter. Početkom 18. stoljeća (1716. godine) trgovište Prelog imalo je 149 kuća i oko 1500 stanovnika,²⁶ godine 1786. taj se broj povećao na 1729 stanovnika, koji su živjeli u 242 kuće.²⁷

Izgradnjom nove Župne crkve (izgradnja je trajala od 1758. do 1761. godine, na mjestu na kojem se crkva i ranije nalazila) izmješteno je i groblje, a uskoro je izgrađen i novi Župni dvor (1786. godine).²⁸ U sastavu crkvenoga građevinskog sklopa, sjeverno od crkve, sredinom 18. stoljeća podignut je pil Svete obitelji, te kantorova ili crkvena kuća, koja je služila i kao škola (škola uz crkvu spominje se od 17. stoljeća). Sjeverno od crkve, usred groblja, nalazila se i kružna Kapela Sv. Trojstva (Sv. Duha), već krajem 17. stoljeća u ruševnom stanju, no ubrzo biva obnovljena, a prilikom izmještanja groblja vjerojatno je poslužila kao kosturnica. Premještanje groblja zahtijevalo je i otvaranje novoga prilaznog puta koji je vodio u pravcu sjevera do novoga groblja. Uz spoj putova podno crkve (Sajmišna ulica), kao i nasuprot Župnoj crkvi, krajem 18. i početkom 19. stoljeća gradi se više novih zidanih kuća. Nove kuće su katnice s podrumom, građene pretežno ciglom, zasvođene bačvastim ili češkim svodovima. Postavljene su dužom stranom uz ulicu, kao samostojeći objekti. Izgradnjom tih kuća prostor ulice uz crkvu izdvaja se kao reprezentativniji dio naselja, tj. njegov trg. Prema provedenim istraživanjima tom tipu kuća pripadale su u Glavnoj ulici i danas sačuvane zgrade na kbr. 31 (»Riblji restoran«) i zgrada gostinjca na kbr. 45 (sl. 9, 10).²⁹ Tom tipu pripada i kuća u Glavnoj ulici kbr. 26, na uglu sa Sajmišnom ulicom. Sačuvana je i upravna zgrada Solane (danas industrijski pogon

Nacrt Gostinjca, prva polovica 19. st., prema: Ivy Lentić Kugli, Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj (solana i tridesetnica), *Bulletin JAZU*, 1 (1980.)

Plan of Gostinjac, first half of the 19th century, after: Ivy Lentić Kugli, Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj (solana i tridesetnica), *Bulletin JAZU*, 1 (1980.)

Gostinjac, početak 20. st., Zbirka Kalšan
Gostinjac, early 20th century, Kalšan Collection

Komet – Kalmana Mesarića 26), dio većega građevinskoga kompleksa (u sklopu građevinskoga kompleksa sačuvana je i jedna zgrada podignuta u 19. stoljeću), kakvi su građeni prema tipskim projektima Kraljevske komore /plan Solane iz 1777. godine uglavnom odgovara stvarnom stanju postojeće zgrade).³⁰ Nestalim, tj. srušenim kućama toga tipa pripadao je stari župni dvor i kuća na uglu Glavne i Sajmišne ulice (na njezinu je mjestu sagrađena robna kuća), koja je zajedno s nasuprotnom kućom (Glavna ulica 26) flankirala spoj sa Sajmišnom ulicom, tada najvažnijim odvojkom središnje gradske komunikacije. Većinu građevinskoga fonda Preloga u 18. stoljeću činio je tradicionalni tip drvenih kuća. Kuće su bile zabatno orijentirane prema ulici, rastvorene s dva prozora. U Glavnoj ulici kuće su bile smještene uz zapadni rub parcele, a u ulicama koje se pružaju u smjeru sjever–jug kuće su bile položene uz sjeverni rub parcele. U kuću se ulazilo bočno, preko parcele, koja je od ulice bila odvojena ogradom. Smještaj kuća i gospodarskih zgrada koje su se nastavljale na stambenu zgradu u dubinu parcele ovisio je o zaštiti od vjetrova i osunčanosti. Od 18. stoljeća vizuom

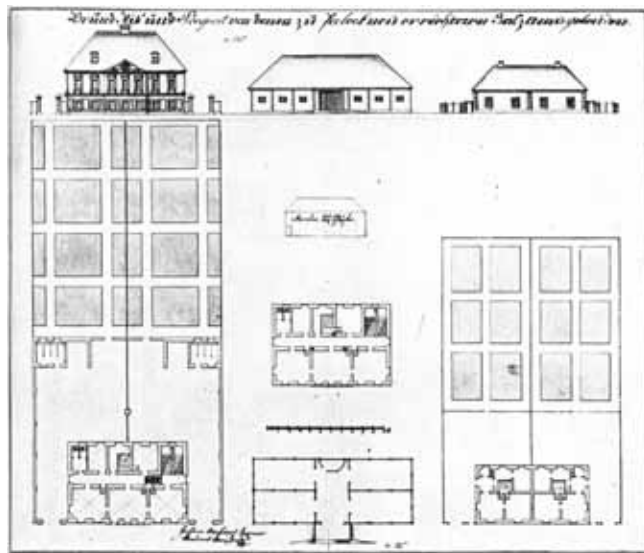

Položaj danas sačuvanih zgrada Solane, na katastru iz 1858. godine, Državna geodetska uprava – Područni ured u Čakovcu, Ispostava Prelog

Position of buildings of Solana still in existence in the cadastre of 1858, State Geodetic Directorate – Čakovec Regional Office, Prelog Municipality Office

naselja dominira Župna crkva sa svojim zvonikom. U drugoj polovini 18. stoljeća u Prelogu se uz Solanu spominje i Svilana (točan položaj nije poznat, no s velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da se nalazila na mjestu današnje srednje škole, uz zapadni rub naselja), a Glavna ulica na spojevima s prilaznim putovima na kojima nastaju ulična proširenja akcentuirana je pilovima. U razdoblju do 18. stoljeća Prelog je zadržao uličnu strukturu, no naselje se širi uz glavni prometni smjer prema istoku, kao i uz odvojke putova koji vode od Glavne ulice prema jugu. Na spojevima Glavne ulice s odvojcima prema jugu (u smjeru Drave) nastala su ulična proširenja akcentuirana pilovima (spoj Čakovečke ulice s Glavnom i južnim odvojkom Glavne ulice; križanje Glavne i Ludbreške ulice, Trg sv. Florijana). Takav način strukturiranja prostora sa skulpturalnim naglašavanjem i stvaranjem uličnih proširenja uobičajen je u organiziranju prostora u 18. stoljeću i predstavlja specifičnu vrijednost u urbanoj morfologiji Preloga. Izgradnjom kompleksa Solane nastala je i nova ulica (danas Kalmana Mesarića). Njezin spoj s glavnim prometnim pravcem Preloga naglašen je pilom sa skulpturom sv. Florijana, a prostor pred Solanom strukturiran je kao pravokutni trg, uvučen od postojeće ulične linije i određen postavom zgrade Solane u istoj osi formirajući frontu novoga baroknog trga.

Ulična struktura naselja zadržana je i u 19. stoljeću. Kao i u drugoj polovini 18. stoljeća, raskršća putova, koja pokazuju i

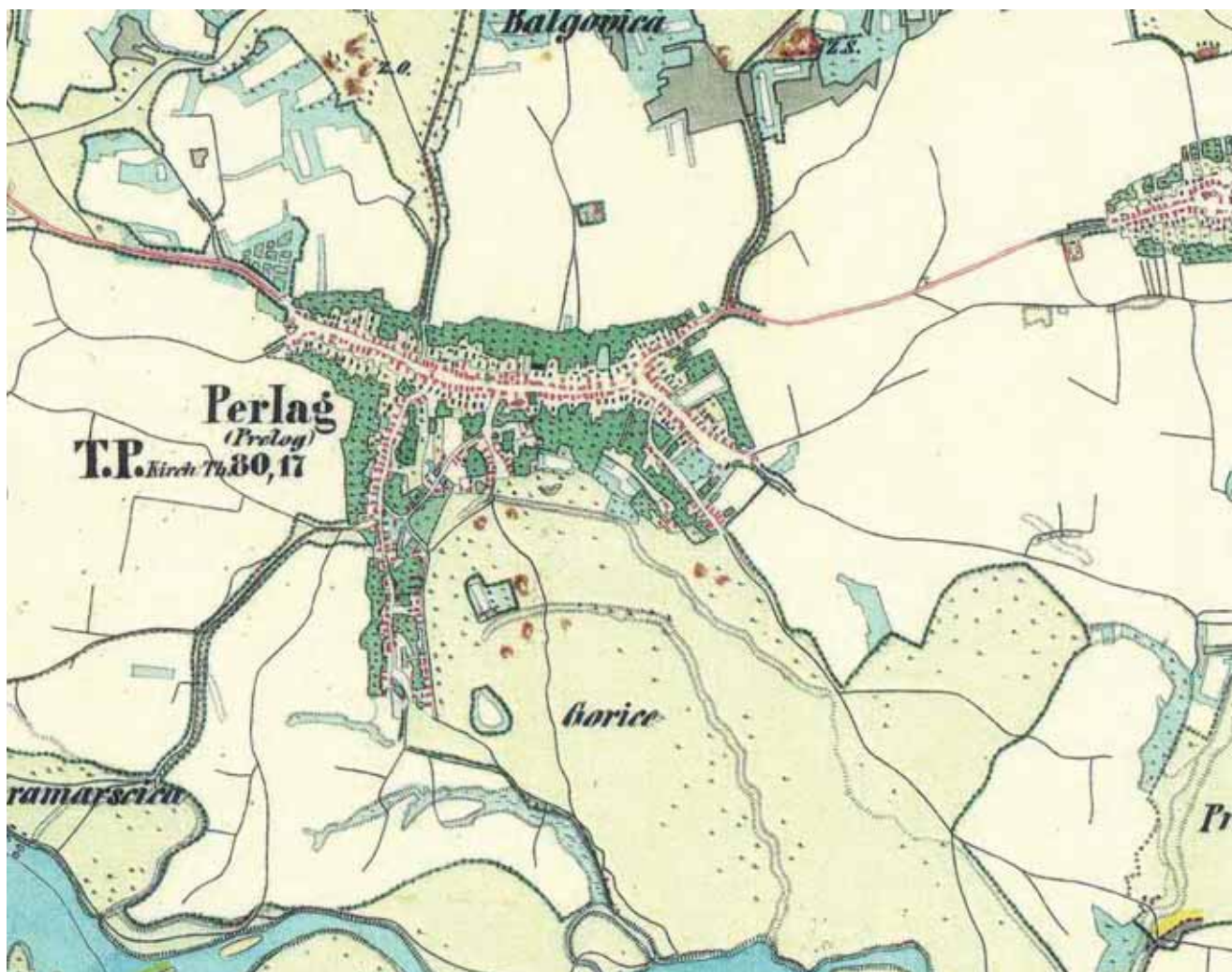
Zgrada Solane, početkom 20. st., Grad Prelog
Building of Solana, early 20th century, Municipality of Prelog

Nacrtna Solane iz 1777. g., prema: Ivy Lentić Kugli, Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, (solana i tridesetnica), *Bulletin JAZU*, 1 (1980.)

Drawing of Solana of 1777, after: Ivy Lentić Kugli, Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, (solana i tridesetnica), Bulletin JAZU 1, Zagreb 1980

širenje i obuhvat naselja, obilježavaju se podizanjem sakralnih znamenja. Na sjeveroistočnom rubu grada, na raskrižju cesta za Donji Kraljevec i Cirkovljan, 1841. godine podignuta je Kapela Presvetoga Trojstva, u jugoistočnom dijelu naselja u Ulici Stjepana Radića podignut je poklonac Marije Magdalene, zidano raspelo postavljeno je u Ulici Kalmana Mesarića (u blizini tvornice Komet), a drveno raspelo nalazilo se na spoju Ludbreške i Frankopanske ulice (novo zidano raspelo podignuto je 1993. godine i nije postavljeno na istome mjestu na kojem se nalazilo starije drveno raspelo, koje je bilo na suprotnoj strani raskrižju). Pietà s reljefnim prikazom grupe svetaca podignuta je u Sajmišnoj ulici, na trokutastom proširenju, na kojem je formiran mali park. Najznačajniji je sakralni objekt neogotička Kapela sv. Stjepana na gradskom groblju, podignuta polovinom 19. stoljeća.

Kao i u prethodnim razdobljima, većina kuća i dalje je za batno orijentirana prema ulici i smještena uz rub parcele. Zahvaljujući privrednom razvoju, uz Glavnu ulicu javlja se i

Topografska karta, 1869., Digitized Maps of the Habsburg Empire, Königreich Ungarn, The Second Military Survey, 1806–1869., Arcanum, Budapest 2006.

Topographical Map, 1869, Digitized Maps of the Habsburg Empire, Königreich Ungarn, The Second Military Survey, 1806–1869., Arcanum, Budapest 2006

novi tip kuća, raskošnijih visokih prizemnica ili prizemnica historicističke dekoracije. Prostor uz Glavnu ulicu, nasuprot Župnoj crkvi, izgradnjom poslovno–stambenih katnica formiran je kao ulični niz gradskoga karaktera. Taj prostor postaje reprezentativan gradski prostor s koncentracijom zgrada javne namjene, a značenje središnjega gradskog trga zadržao je do u današnje vrijeme. Najvredniji povijesni građevinski sloj i danas je sjeverna strana Glavne ulice. Ulični potez formiran je kao niz jednokatnica nastalih u razdoblju od druge polovine 18. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Prema funkcijama zgrade na prostoru Glavne ulice pretežno su, kao i danas, imale javni karakter. Na tom prostoru nizale su se zgrade javne uprave, suda, »očna bolnica«, kasino, zgrada gostinjca. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća sjeverna strana Glavne ulice izgrađena je historicističkim jednokatnim zidanicama, čime je stvoren kontinuirani ulični niz (sl. 5, 6, 7, 8). Izgradnjom preko čitave ulične fronte parcela nestala je mogućnost prilaza u dubinu parcele. Taj problem riješen je zajedničkim vezama. Zbog specifičnih potreba i javne namje-

ne kuće u Glavnoj ulici međusobno su povezane unutrašnjim hodnicima u visini prvoga kata. Potez Glavne ulice od njezina spoja sa Sajmišnom pa do Branimirove ulice strukturiran je kao vretenasto ulično proširenje u funkciji gradskoga trga. Ulični potez definiran je drvoredom uz sjevernu stranu ulice, a u središnjem dijelu proširenja nekada se nalazio zdenac, tj. pumpa za vodu, uobičajeni sadržaj trga. Krajem 19. stoljeća u središtu tržnoga prostora bio je podignut spomenik u formi obeliska Marku Gašpariću (spomenik je srušen). Uz nabrojene elemente prostorne organizacije i javne funkcije središnji prostor Glavne ulice bio je jasno određen kao gradski trg. Trgovanje stokom izmješteno je iz Glavne ulice u Sajmišnu, na čijem je završetku formirano novo sajmište. Južna strana Glavne ulice uglavnom je sačuvala prostornu strukturu sa samostojećim, zabatno orijentiranim kućama, na izduženim agrarnim parcelama. No na toj strani ulice nastaje i novi tip raskošnije građanske visoke prizemnice. Taj tip kuća gradi se pretežno početkom 20. stoljeća. Karakteristika je tih samostojećih kuća smještaj glavnim pročeljem uz uličnu liniju,

Ulica kralja Zvonimira, početkom 20. st., Grad Prelog
Kralja Zvonimira Street, early 20th century, Municipality of Prelog

Glavna ulica 31, 33 i 35, Zbirka Kalšan
Glavna ulica /Main Street/ 31, 33 and 25, Kalšan Collection

Glavna ulica 35, Grad Prelog
Glavna ulica /Main Street/, house number 35, Municipality of Prelog

Glavna ulica 43 i 45., Kasino i Gostinjac, početkom 20. st., Zbirka Kalšan

Glavna ulica /Main Street/ 43 and 45, Kasino and Gostinjac, early 20th century, Kalšan Collection

historicistička dekoracija, često se pojavljuju plitki rizaliti, a na dijelu parcele, koja i dalje zadržava gospodarski karakter, uređuje se vrt, tj. mali park. Tijekom 19. stoljeća u Prelogu se grade i zgrade škole i vrtića (na mjestu današnje srednje škole). Uvidom u katastarsku kartu 19. stoljeća u blizini škole, uz sjevernu stranu Glavne ulice, u smjeru Čakovca ucrtani su uređeni nasadi. Bez čvršće potvrde bilo u povijesnim izvorima ili materijalnim ostacima može se tek pretpostaviti da se radilo o nasadima duda, zasađenima za potrebe Svilane, što bi otvorilo i mogućnost pretpostavke o postojanju Svilane na mjestu današnje škole. Izgradnja i urbanizacija odvojaka ulica prema jugu (Sajmišna i Ludbreška ulica) intenzivira se u drugoj polovini 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. Te ulice izgrađene su zabatno orijentiranim kućama, no sada građenima ciglom i pokrivenima crijepom. Organizacija parcela zadržala je tradicionalni karakter, uspostavljen u ranijim razdobljima. Broj tradicionalnih kuća u Glavnoj ulici se smanjuje, no takve kuće i dalje čine osnovu građevinskog fonda Preloga. Početkom dvadesetog stoljeća, pa do Prvoga svjetskog rata, u dekoracijskom sustavu kuća pojavljuju se elementi historicizma, a zatim i »mađarske secesije«. Karakteristična je i pojava ukrašenih zabata na kućama, često s neobaroknim obilježjima. Nakon izgradnje pruge Budimpešta–Trst, 1860. godine, Prelog je izgubio mogućnost jačanja prometnih funkcija (pruga je prolazila

sjeverno od Preloga), no jačaju prometni pravci iz Preloga prema sjeveru i željezničkoj trasi. Prelog je i u tom razdoblju najznačajnije trgovište Donjeg Međimurja i sjedište kotara s važnim centralnim funkcijama. Od druge polovine 19. stoljeća u mjestu postoji pošta, a ubrzo slijede i bolnica, sud, apoteka, kasino, otvaraju se dućani, osnivaju se prve financijske ustanove, gradi se vatrogasni dom, a početkom 20. stoljeća i prvi industrijski pogoni. Nakon što je Međimurje ponovno pripojeno Mađarskoj, Zaladskoj županiji (od 1861. do 1918. godine), Prelog je uz Čakovec i nadalje bio sjedište kotara. Prijelaz 19. u 20. stoljeće i razdoblje do Prvoga svjetskog rata obilježava jačanje centralnih funkcija i ubrzana izgradnja. U tom razdoblju nastaje i najveći broj novogradnji, a oblikovanje i izgrađenost naselja, većim dijelom sačuvano i danas, u prepoznatljivoj slici i vizurama Preloga nastaje u tom periodu. Prema popisu stanovnika provedenom 1900. godine Prelog je imao 4102 stanovnika, koji su živjeli u 453 kuće.³¹ U čvrstom materijalu bilo je sagrađeno 316 kuća. Kuća koje nisu bile sagrađene čvrstim materijalom no s čvrstim temeljima bilo je 47, 34 kuće bile su sagrađene od nabijene zemlje ilovače, a drvenih kuća bilo je 56. Crijepom ili limom bilo je pokriveno 212 kuća, šindrom

Župna crkva sv. Jakoba, zračna snimka, Grad Prelog
Parish Church of St James, aerial photograph

2, a slamom ili šopom njih 232. Očito na prijelazu stoljeća u izgradnji kuća dominiraju čvrsti materijali, pa i u izgradnji tradicionalnih kuća. Na zabatno orijentiranim kućama povećava se broj prozorskih otvora (obično na tri), a dogradnjom uličnog pročelja na tradicionalnu, zabatno orijentiranu kuću nastaju uobičajena višesosna pročelja, tj. mijenja se struktura kuće, koja je sada dužom stranom orijentirana prema ulici (L tlocrta), dvoslivnih je krovista s nagibom prema ulici. Ulaz u kuću i nadalje ostaje s parcele uz zadržavanje starije organizacije parcele. Pročelja tradicionalnih kuća često se ukrašavaju horizontalnim ili vertikalnim trakama izvedenima različitim nijansama boje ili jednostavnim ukrasima u žbuci. Broj kuća u Prelogu na prijelazu stoljeća uglavnom odgovara broju kuća koje se i danas nalaze u starijoj jezgri naselja. Osnovna struktura naselja, prema tome, definirana je do kraja 19. stoljeća. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Prelogu se uređuju javne površine sadnjom drvoreda (Glavna ulica, prostor sjeverno od gostinjca), formiraju se i manji

LEGENDA

- Uža zona zaštite (zona A)
- Građevne
- Pilovi i poklonci

1 Srednja škola, Čakovečka 1	6 Glavna ulica, kbr. 31, 33, 35	11 Glavna ulica 65	16 Solana, Kalmana Mesarića 26	21 Poklonac Presvetog Trojstva
2 Glavna ul. 12	7 Kasino, Glavna ulica 43	12 Glavna ulica 60	17 Kapela Presvetog Trojstva	22 Pil sv. Florijana
3 Glavna 26	8 Gostinjac, Glavna ulica 45	13 Glavna ulica 66	18 Pil tužnog Krista	23 Raspelo
4 Munjara	9 Glavna ulica 51, 53	14 Glavna ulica 68	19 Pil sv. Lovre	
5 Župna crkva sv. Jakoba	10 Glavna ulica 44	15 Kralja Zvonimira 9	20 Poklonac sv. Magdalene	

Povijesna jezgra Preloga, današnje stanje /Historical core of Prelog, the situation today/: 1. Srednja škola, Čakovečka 1 /Secondary School, Čakovečka 1/; 2. Glavna ulica 12; 3. Glavna ulica 26; 4. Munjara /Generating Station/; 5. Župna crkva sv. Jakoba /Parish Church of St James/; 6. Glavna ulica 31, 33, 35; 7. Kasino, Glavna ulica 43; 8. Gostinjac, Glavna ulica 45; 9. Glavna ulica 51, 53; 10. Glavna ulica 44; 11. Glavna ulica 65; 12. Glavna ulica 60; 13. Glavna ulica 66; 14. Glavna

ulica 68; 15. Kralja Zvonimira 9; 16. Solana, Kalmana Mesarića 26; 17. Kapela Presvetog Trojstva /Chapel of the Holy Trinity/; 18. Pil Tužnog Krista /Column of the Sorrowful Christ/; 19. Pil sv. Lovre /Column of St Lawrence/; 20. Poklonac sv. Magdalene /Shrine of St Mary Magdalene/; 21. Poklonac Presvetog Trojstva /Shrine of the Holy Trinity/; 22. Pil sv. Florijana /Column of St Florian/; 23. Raspelo /Crucifix/

parkovi uz sajmište, na Florijanskom trgu i pred zgradom Solane. Formiranjem parka pred Solanom južna fronta baroknog trga pomaknuta je prema sjeveru, čime je trg izgubio svoju prepoznatljivost, pa danas, nakon pripajanja parkovne površine tvornici Komet (tijekom vremena srušene su barokne zgrade koje su se nalazile u sklopu Solane i sagrađeni su novi industrijski pogoni) djeluje kao ulica. Nakon 1918. godine Prelog se našao u sastavu Kraljevine Jugoslavije, a u razdoblju Drugoga svjetskog rata ponovno je pripao Mađarskoj. Za mađarske vlasti na današnjem Florijanskom trgu podignut je spomenik palima u Prvom svjetskom ratu (kasnije srušen), a u međuratnom razdoblju Prelog dobiva i »Munjaru« 1925. godine.³² Elektrana je radila samo noću i služila je za rasvjetu važnijih ulica, čija je dužina tada iznosila 7200 metara. U drugoj polovini 20. stoljeća uz Branimirovu ulicu grade se i prve stambene zgrade u Prelogu. U novije vrijeme sjeverno od Glavne ulice i južno od sajmišta izgrađena su nova naselja individualnog stanovanja s obiteljskim kućama i pravilnim ortogonalnim rasterom ulica, a istočno od jezgre naselja, na putu prema Cirkovljanu, i sjeverno, u smjeru Čehovca, formirane su gospodarske zone. Izgradnjom nasipa akumulacije HE Dubrava (1989. godine) na Dravi južno od naselja prekinuta je fizička i vizualna veza Preloga s Dravom kao jednom od ključnih odrednica prostornog razvoja grada.

Dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je da je povijesna jezgra Preloga, prema svojim prostornim karakteristikama, primjer povijesnoga gradskog naselja tipa trgovišta (*oppidum*) (sl. 14).

Prelog prema morfološkoj strukturi pripada tipu izduženih cestovnih naselja formiranih oko tržne ulice. Dominanta naselja i okolnog prostora je barokna Župna crkva sv. Jakoba (sl. 4). Za nastanak naselja odlučujuću je ulogu imao povoljan položaj na važnom prometnom smjeru, te riječni prijelaz preko Drave. Iako se u osnovnoj longitudinalnoj strukturi naselja mogu prepoznati elementi srednjovjekovne prostorne organizacije, preloška povijesna jezgra ima obilježja trgovišta kakva su uobičajena za razdoblje baroka. U drugoj polovici

18. stoljeća sagrađena je nova Župna crkva, spojevi Glavne ulice sa sporednim ulicama naglašeni su pilovima s prikazima uobičajenih svetaca zaštitnika, koji ujedno pokazuju i obuhvat naselja u 18. stoljeću. U tom razdoblju sagrađene su i najstarije zgrade u povijesnoj jezgri Preloga, zidane samostojeće katnice, dužom stranom položene uz uličnu liniju. Gradnjom kompleksa Solane (danas Ulica Kalmana Mesarića) u drugoj polovici 18. stoljeća formiran je i novi pravokutni trg, postavljen rubno u odnosu na glavnu prometnu os, na odvojku Glavne ulice. Tijekom 19. stoljeća naselje se širi uz komunikacijske pravce prema jugu (današnja Ludbreška i Sajmišna ulica), no osnovni prometni smjer – Glavna ulica – zadržao je svoje centralno značenje. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća nastaje kontinuirani niz historicističkih katnica na sjevernoj strani Glavne ulice, nasuprot Župnoj crkvi, a ulično vretenasto proširenje tog dijela naselja formirano je kao »gradski trg«. Južna strana ulice zadržala je agrarni karakter s izduženim parcelama izgrađenima samostojećim kućama, no na toj strani ulice gradi se i nekoliko raskošnijih građanskih visokih prizemnica.

S obzirom na sačuvani građevinski fond i obilježja arhitekture moguće je izdvojiti dva glavna razdoblja u izgradnji naselja. To su druga polovica 18. stoljeća i prijelaz 19. u 20. stoljeće. Prema stilskim kategorijama u arhitekturi Preloga mogu se prepoznati karakteristike baroka (rokoka i klasicizma), historicizma i »mađarske secesije«. Preoblikovanjem i rušenjem nekih kuća, te izgradnjom novih zgrada koje nisu integrirane u povijesnu strukturu naselja, u posljednjim desetljećima 20. i početkom 21. stoljeća povijesna jezgra Preloga izgubila je važan dio svoje slojevitosti. Pa ipak, prostorna struktura naselja sačuvala je svoja osnovna obilježja i danas prepoznatljiva u slici naselja.

Prema funkcionalnim karakteristikama Prelog povijesno pripada skupini naselja dominantno agrarnoga karaktera, s tipičnom strukturom izduženih parcela. U odnosu na širi prostor naselje je imalo izraženi centralitet koji se očituje u razvoju trgovine, obrta i upravnih funkcija, a uz Čakovec Prelog je bio najrazvijenije naselje regije i središte Donjeg Međimurja.

Bilješke

1 Ovaj je rad nastao na temelju istraživanja provedenih 2007.–2008. godine za potrebe izrade dviju konzervatorskih studija: Konzervatorske studije za područje obuhvata detaljnog plana uređenja centra Preloga i Konzervatorske studije za područje obuhvata Urbanističkog plana uređenja Preloga. Voditelj projekta bio je mr. sc. Davorin Štepinac, a autori d. i. a. Ivana Haničar Buljan, dr. sc. Irena Kraševac i dr. sc. Ratko Vučetić.

2 DRAGUTIN FELETAR, Geografska osnovica, stanovništvo i gospodarstvo općine Prelog, u: *Prelog*, Prelog, 1995., 27.

3 DRAGUTIN FELETAR (bilj. 2), 28, 29.

4 HRVOJE PETRIĆ, Od prapovijesti do razvijenog srednjeg vijeka, u: *Prelog*, Prelog, 1995., 54, 56.

5 ŽELJKO DEMO, Antički period – Bilješke iz povijesti arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Koprivnica, 1986., 30, 124; ŽELJKO TOMIČIĆ, Registar arheoloških nalaza i nalazišta

sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin, 1990., 31; ISTI, Panonski periplus, Zagreb, 1999., 20.

6

VLADIMIR SOKOL, Područje sjeverozapadne Hrvatske u razdoblju između 400. i 800. godine, u: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Koprivnica, 1986., 57, 141; ŽELJKO TOMIČIĆ (bilj. 5, 1990.), 19, 31, 32. Koncentracija arheoloških nalaza antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja u Cirkovljanu i njegovoj okolici, kao i sam toponim, koji ukazuje na postojanje crkve (vjerojatno starije od danas postojeće kانسrednjovjekovne), upućuje na postojanje važnijeg prostornog žarišta.

7

VLADIMIR KALŠAN, Opća povijest Preloga, u: *Prelog*, Prelog, 1995., 62. Osim u Prelogu, hospiti se spominju u Legradu i Štrigovi. Iste podatke donosi i Rudolf Horvat u djelu *Povijest Međimurja*, Zagreb, 1944., 24.

8

VLADIMIR KALŠAN, Međimurska povijest, Čakovec, 2006., 23–27. Prema dosad poznatim povijesnim izvorima Međimurje se prvi put spominje 1203. godine (Mihovljan), a u neposrednoj blizini Preloga u razdoblju prije tatarske provale (1226. godine) navodi se posjed Otok i istočno od Preloga posjed Bistrica. Upravno je Međimurje pripadalo Zaladskoj županiji, dok se u sustavu crkvene organizacije nalazilo u Bekšinskom arhidakonatu Zagrebačke biskupije. Sustav prostorne organizacije Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva zasnivao se na kraljevskim županijama sa sjedištem u burgu, koji se često oslanjao na ranija slavenska gradišta. Takav je primjer i Zalavar, tj. njegov prethodnik iz 9. stoljeća Mosaburg, sjedište kneza Pribine. Polovicom 9. stoljeća, nakon franačkog osvajanja Panonije i slavenskih migracija, na područjima kojima upravlja Pribina, a kojima pripada i Međimurje, dolazi do nastanka prvog sustava crkvenih »pra« župa. U kasnijim razdobljima na nekima od tih mjesta razvila su se gradska naselja. Takva mogućnost ostaje otvorena i u primjeru Preloga, s obzirom na arheološke nalaze u neposrednoj okolici, pripisane tom razdoblju.

9

JURAJ KOLARIĆ, Povijesni slijed župa Prelog i Draškovec, u: *Prelog*, Prelog, 1995., 96, 117. Autor navodi (prema I. K. Tkalčiću) da su u okolici Cirkovljana nađeni ostaci templarskog samostana, 1688. godine u kanonskim vizitacijama tvrdi se da je crkva u Cirkovljanu nekad bila župna crkva, a pripadnost te crkve templarima spominje i J. Bedeković. Nema pouzdanih podataka o templarima u Cirkovljanu, no prema vizitacijama 18. stoljeća kao boravišta templara navode se Podturen i Sv. Martin na Muri. Današnja crkva u Cirkovljanu okvirno je datirana u 15. stoljeće, a u kanonskim vizitacijama 17. stoljeća navodi se kao kapela preloške župe. Očito se u pripisivanju Cirkovljana templarima radi tek o tradiciji koja nije utemeljena u poznatim povijesnim izvorima, no ni takvu mogućnost ne treba sasvim isključiti. Postojanje redovničke zajednice u Međimurju, pouzdano je potvrđeno 1266. godine, od kada se spominje ivanovački preceptorat Novi dvori (*Nova curia*) u Sv. Martinu na Muri, u selu Hlapčini. Vidi u: Lelja Dobronić, Viteški redovi templari i Ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb, 1984., 159. O redovnicima u Međimurju vidi i: VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 31–34, te Anđela Horvat, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Zagreb, 1956., 49–53.

10

U drugoj polovici 13. stoljeća u neposrednoj blizini Preloga spominju se Čehovec, Hemuševac i Oporovec. Nakon provale Tatara u Međimurju se prvi put javljaju redovnici ivanovci, a u drugoj polovici 13. stoljeća spominje se i utvrda u Čakovcu. Usporedimo

li te podatke s onima o dolasku hospita i nastanku novih naselja, očito je da nakon provale Tatara dolazi i do prostornih promjena. Naselja koja se spominju u tom razdoblju: Sv. Martin, Prelog i Legrad, smještene su uz riječne prelaze, dok Čakovec postaje središte Međimurja. Spomenuta naselja u kasnijim periodima postat će trgovišta. Čakovečka srednjovjekovna župna crkva nalazila se u Mihovljanu, a u kanonskim vizitacijama iz 1334. godine ne spominje se ni župna crkva u Legradu. Očito je sustav crkvenih župa predtatarskog razdoblja bio drugačiji nego u posttatarskom periodu, a postojanje crkve, tj. crkvene župe, nije bilo odlučujuće za nastanak i razvoj trgovišta.

11

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 45. Spominju se Erazmo od Loke i njegova supruga Elizabeta, stanovnici trgovišta Prelog, od kojih pisar grofova Celjskih kupuje vinograd.

12

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 47.

13

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 63.

14

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 50.

15

JOSIP VIDOVIĆ, Zaštitna arheološka istraživanja – kružne kule u parku Župe sv. Jakoba u Prelogu, Muzej Međimurja – Čakovec, listopad 1997., svibanj 1998. (rukopis). Autor donosi različite stavove o nastanku i funkciji kule, a smatra da se radi o fortifikaciji sagrađenoj u drugoj polovini 13. stoljeća, koja je kasnije vjerojatno bila u sakralnoj funkciji, tj. služila je kao protestantska Kapela Sv. Trojstva, a od druge polovine 17. stoljeća u povijesnim izvorima navodi se kao Kapela Sv. Duha.

16

U 16. stoljeću, kada Međimurjem upravljaju Zrinski, izgrađuje se obrambeni sustav na Muri s nizom utvrda, a tada je obnovljena i utvrda u Čakovcu. Tada se spominje niz novosagrađenih utvrda, ali među njima nema Preloga. Ipak možemo pretpostaviti da je tada sagrađena ili obnovljena i preloška utvrda.

17

JURAJ KOLARIĆ (bilj. 9), 98, VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 76.

18

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 51, 91.

19

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 66.

20

VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 63, 64.

21

JURAJ KOLARIĆ (bilj. 9), 109.

22

HRVOJE PETRIĆ, Prilog poznavanju gradskih naselja (trgovišta) na posjedima Zrinskih, primjer međimurskih vlastelinstva, u: *Povijest obitelji Zrinskih*, Zagreb, 2007., 232.

23

HRVOJE PETRIĆ (bilj. 22), 232–234. Tijekom 17. stoljeća, kada u kontinentalnoj Hrvatskoj dolazi do redukcije broja trgovišta, upravo na području vladanja Zrinskih dolazi do jačanja većeg broja trgovišta, pa se i na međimurskim posjedima broj trgovišta povećava. U 17. stoljeću u Međimurju se navode sljedeća trgovišta: Čakovec, Štrigova, Središće, Gradišće, Turnišće, Nedelišće, Prelog, Kotoriba i Legrad. Važnost Preloga potvrđuje i kraljevska

potvrda privilegija koje je ranije izdala Kraljevska komora. Vidi u: VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 156.

24
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 173.

25
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 182–186.

26
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 68, 73.

27
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 8), 189, 191.

28
O izgradnji Župne crkve i Župnog dvora vidi: Đurđica Cvitanović, Župna crkva sv. Jakoba u Prelogu, u: *Prelog*, Prelog, 1995., 133–141; Ivo Maroević, Zgrada župnog dvora u Prelogu, u: *Radovi IPU*, 9 (1985.), 73–83.

29
IVY LENTIĆ KUGLI, Nekoliko primjera prostornih uređenja i profane arhitekture u Međimurju, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XXIX, 2, 1980., Zagreb, 26. U tekstu se donosi plan za novogradnju gostinca geometra Josephusa Lippaya, izrađen vjerojatno prema nalogu grofa Festetića (vlasnika međimorskog vlastelinstva) krajem 18. ili početkom 19. stoljeća. Današnja zgrada sagrađena je u prvoj polovici 19. stoljeća, ali nije izvedena prema planu priloženom u navedenom članku.

30
IVY LENTIĆ KUGLI, Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj (solana i tridesetnica), u: *Bulletin JAZU*, 1, Zagreb, 1980., 93–95. Zgrada

Solane izgrađena je između 1775. i 1777. godine prema tipskom projektu Ugarske komore, gotovo identičnom onom za solanu u mađarskom mjestu Agarevu. Tipski plan (datiran 1777. godinom) prilagođen za izvedbu i radove na zgradi proveo je varaždinski zidarski majstor Johann Michael Taxner. U navedenom članku raspravlja se samo o arhitektonskim projektima, a da pri tome zgrada Solane nije prostorno locirana. Na kartografskom prikazu Jozefinske premjere izrađenom između 1763. i 1785. godine, Solana je ucrtana na današnjem mjestu. Na katastarskoj karti iz 1856. godine, na istome mjestu, na velikoj parceli, pročeljima postavljenima uz frontu trga, ucrtane su tri zgrade. Dvije krajnje bile su zidanice, a središnja zgrada bila je drvena. Upravna zgrada Solane ucrtana je uz jugoistočni rub parcele zajedno s još dvije zidanice na prostoru koji je unutar spomenute parcele bio izdvojen kao zasebna parcela i vjerojatno ograđen. Zgrada u stražnjem dijelu te parcele, u uglu, identificirana je kao i danas sačuvana pomoćna zgrada. Prema dostupnim podacima Solana je obnovljena oko 1835. godine, a tom obnovom došlo je i do građevinskih promjena, koje uglavnom odgovaraju današnjem stanju (fragmenti izvornog dekoracijskog sustava 18. stoljeća i danas se mogu prepoznati u višim zonama pročelja). Iako je kompleks Solane tek dijelom sačuvan, a kasnija izgradnja bitno je promijenila izvornu organizaciju prostora na parceli, danas sačuvana upravna zgrada (interijer je tek neznatno izmijenjen u odnosu na izvorno stanje iz 18. stoljeća) i pomoćni objekti jedinstven su primjer privredne arhitekture (skladišta i distribucija soli) 18. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske.

31
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 79.

32
VLADIMIR KALŠAN (bilj. 7), 83.

Summary

Ratko Vučetić

Prelog Market Town – Characteristics of Historical Development

Previous research established that the historical core of Prelog, according to its spatial characteristics, constitutes an example of a historical city settlement of the marketplace type or oppidum. In terms of morphological structure Prelog belongs to the type of elongated roadside settlements formed around the market street. The main feature of the settlement and the surrounding space is the Baroque parish church of St James. A crucial role in the origins of the settlement was played by the favourable position along an important road direction and the crossing over the Drava River. Although in the basic longitudinal structure of the settlement elements of medieval spatial organisation can be identified, the historical core has the characteristics of marketplace town common in the Baroque. In the second half of the 18th century a new parish church was built, the links of Glavna ulica /Main Street/ with the side streets were pointed up with pillars with depictions of the usual patron saints, which also

show the scope of the settlement in the 18th century. In this period the oldest buildings in the historical core of Prelog were built, masonry built freestanding two storey buildings, the long side along the street line. With the construction of the Solana complex (today Ulica Kalmana Mesarića) in the second half of the 18th century, a new rectangular square was formed, placed contiguously to the main axis of traffic, on a branch of Glavna ulica. During the 19th century the settlement expanded along the lines of communication to the south (today's Ludbreška and Sajmišna streets), but the main line of communications, Glavna ulica, retained its central importance. At the end of the 19th and in the early 20th century, a continuous tract of Historicist several-storey buildings on the northern side of Glavna was created, opposite the parish church, and the fusiform expansion of the street of that part of the town was formed around the »city square«. The southern side of the street retained its agrarian

character with extended plots developed with freestanding houses, but on this side of the street several luxurious bourgeois bungalow type buildings were put up.

According to the extant building stock and the features of the architecture it is possible to separate two main periods in the construction of the settlement. These are the second half of the 18th century and the turn of the 19th and 20th centuries. According to stylistic categories, Prelog architecture contains the characteristics of the Baroque (Rococo and Classicism), Historicism and Hungarian Art Nouveau. When some houses were remodelled and some were knocked down, and new buildings not integrated into the historical structure of the settlement in the last decades of the 20th and in the first years of the 21st, the historical core of Prelog lost an important

part of its complexity, and yet the spatial structure of the settlement did retain its basic characteristics and is today identifiable in the picture of the settlement.

According to functional characteristics Prelog belongs historically to the group of settlements of a dominantly agrarian character, with the typical structure of extended plots. With respect to the overall area, the settlement had a marked centrality that can be seen in the development of commerce, trades and government functions; with Čakovec, Prelog was the most developed centre of the region and the centre of Lower Međimurje.

Key words: town planning, Baroque, Middle Ages, Prelog, marketplace town, historical and spatial development